Smrt kapitána Cooka aneb Co si myslíme a co jsme

Když kapitán James Cook dorazil při své objevitelské cestě na Havaj, byl zde přivítán neobvykle slavnostně a přátelsky. Při odjezdu však vpadl do bouře, zlomil stěžeň a musel se vrátit. Tentokráte ho však domorodci přijali s otevřeným nepřátelstvím a 17. února 1779 ho zavraždili.

Proč? Odkud ta náhlá změna chování? Nad tím se tehdy málokdo pozastavoval. Kdo by hloubal nad úmysly divochů, jejichž činy se přece neřídí rozumem, nýbrž nesmyslnými vášněmi? O výklad se pokusil teprve známý americký etnolog Marshal Sahlins[1]*. Viděl v Cookově příběhu zřetelnou logiku. Cookovy lodi se objevily na Havaji na počátku období dešťů, kdy začínal každoroční svátek Makahiki příchodem boha plodnosti Lono z moře. Lono vždy objížděl ostrov směrem doprava, tak jak to učinil i Cook. Po přistání vypuzoval Lono bojovného boha Ku, boha náčelníků, kteří vládli jeho jménem, a přenechával vládu svým kněžím. Na konci období dešťů a plodnosti, které přinášely, končil svátek opětovným rituálním vítězstvím Ku a nastolením vlády náčelníků. Cook se nevědomky choval během celého svátku jako Lono a neuvědomoval si také, že přátelství ukazované mu domorodci je projevem božské úcty. Před odjezdem, kdy končil svátek a měla nastoupit vláda boha Ku, nasadil svému nevědomému vystupování v roli boha Lono korunu tím, že – zcela podle předepsaného rituálu – pohřbil jednoho ze svých námořníků ve chrámu boha Ku, a přinesl mu tak lidskou oběť zahajující vládu Ku nad ostrovem. Nakonec, když potřeboval dřevo na topení, dal zbořit ohradu Lonova chrámu, a dokonal tak (zase nevědomky) předepsané rituální vypuzení sama sebe jakožto Lona. Hned také, hojně zaopatřen obětinami (potravinami), odejel, když se ale náhle vrátil, anuloval tím celé své předchozí chování. Takovýto předčasný návrat vypuzeného boha byl tragickým porušením řádu světa, smrtelným ohrožením nejenom politické vlády náčelníků, ale celého rytmu plodnosti, na němž byl ostrov závislý. Není proto divu, že Cook byl přijat nepřátelsky a že situace byla vyřešena nakonec jeho zabitím – vlastně rituálním obětováním.*

Příběh má – jako každý příběh – samozřejmě své poučení. Za prvé: Je zřejmé, že ostrované se chovali naprosto stejně racionálně jako anglický kapitán. Předpokladem jejich jednání byl ovšem kosmogonický mýtus o střídavé uzurpaci ostrova bohy, tedy víra, a ne rozum. Byl na tom ale James Cook lépe? Věřil přece nejenom v mýty svého náboženství, ale i v mýtus osvíceného rozumu a mnohé další. Cook si myslel, že jeho mýty jsou pravdivé, to si ale mysleli domorodci stejně tak. Mýtus se liší od pohádky právě jen tím, že se mu věří – i když je na první pohled stejně nepravděpodobný jako bajka. Racionalita je relativní, vztažená k něčemu, co nemusí nutně být racionální, a stejně tak je relativní to, co je předmětem víry, i víra sama.

Z toho plyne za druhé, že lidé nevidí svět a své situování v něm „reálně", takový, „jaký je", nýbrž takový, jak si ho představují, jak jim ho zprostředkuje jejich kultura. Cook vidí „divochy", jeho protihráč, náčelník Kalainopuu, vidí „boha", oba něco, co „neexistuje". Jaký ale je skutečně ten svět okolo Havaje roku 1779? Na to není odpověď, už proto, že nemáme jazyk, jímž bychom to neutrálně, objektivně vyjádřili. Veškeré naše porozumění spočívá v překládání do našeho vlastního jazyka a jeho kulturního kontextu. Říkáme, že Lono byl „bůh", víme ale, že není srovnatelný s naším Bohem, tak jako s ním nejsou ani zdaleka totožní řečtí nemorální bohové bez všemocnosti a vševědoucnosti. Významy a „smysl" nejsou ve věcech, které pozorujeme, vkládáme je tam z vnějšku, z naší kultury. Cookův případ je jen extrémní demonstrací takové situace. Všichni v ní hráli smysluplné role, které se ovšem navzájem vylučovaly, a byly tedy – přece jenom – nesmyslné.

Cook a náčelník Kalainopuu měli ale oproti nám výhodu. Jejich vidění světa byla sice rozdílná, avšak jednotná. Mohli své role hrát přesvědčivě. Pro Cooka, jakožto Evropana, to ovšem bylo poslední zvonění, za deset let vypukla Velká francouzská revoluce, která zásadně změnila

nás svět. Autoritativní, hierarchicky uspořádaná společnost „starého režimu", opírající se v zásadě o jednu víru a o jednotné vidění světa, která se v tom příliš nelišila od Kalainopuuovy, se rozpadla na množství stále více autonomních, paralelně fungujících oblastí, řídících se vlastními pravidly hry, vlastními autonomními a autoreferenčními, na sebe samá vztažených normami. Svět politiky, svět práva, hospodářství, vzdělání a mnohé další jsou různými, stejně oprávněnými, protože rovnými, jeden druhému nepodřízenými světy. Jsou podřízeny pouze jedinému pravidlu, principu funkčnosti.

Náš svět už nemůžeme vidět jen jedněmi brýlemi, nýbrž mnohými. Každý z nás hraje ve svém životě množství paralelních rolí a přechází svobodně z jedné do druhé. To by Cook ani Kalainopuu nikdy nedokázali, my však bez potíží hrajeme jednu jejich roli ráno s rodinou a druhou přes den v práci a nepropadáme při tom žádné schizofrenii. Naše role se totiž nevylučují, stojí vedle sebe. Nejsou ani nesmyslné, ani „pravdivé". Zvládáme je, pouze si stále méně rozumíme, mezi sebou i sami sobě – tak jako si nemohli rozumět anglický kapitán a havajský náčelník. Nic na tom nezměníme, musíme se s tím naučit žít.

O tom je, mimo jiné, tato knížka.